

**AXBOROT XURUJLARI SHAROITIDA FUQAROLARARO ISHONCH
INQIROZINING IJTIMOY-FALSAFIY MOHIYATI VA NAMOYON BO‘LISH
MEXANIZMLARI**

Sultonov Xasanboy Nabijonovich
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23322089>

Annotatsiya: Maqolada axborot xurujlari sharoitida yuzaga keladigan fuqarolararo ishonch inqirozining mohiyati ijtimoiy-falsafiy tahlil predmeti sifatida ko‘rib chiqiladi. Muallif ishonch, ishonchlilik va ishonuvchanlik tushunchalarini izchil farqlab, ishonchsizlik va ishonchning yo‘qligi holatlari o‘rtasidagi tafovutni asoslaydi. Tadqiqotda inqirozning mohiyati ishonch miqdorining kamayishida emas, balki ishonch berish mezonlarining yemirilishida ekani dalillanadi. Inqirozning beshta namoyon bo‘lish mexanizmi — umumlashgan shubha, institutsional ishonchdan shaxsiy ishonchga siljish, tomonlarni tenglashtirish, oldindan ishonchsizlik va ommaviy muhokamadan chekinish — ajratilib tavsiflanadi. Ishonchning funksional, madaniy va ratsional talqinlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning har biri hodisaning turli darajasini izohlashi ko‘rsatiladi. Olingan natijalar ishonchni tiklashga qaratilgan amaliy yondashuvlar uchun nazariy asos beradi.

Kalit so‘zlar: fuqarolararo ishonch, ishonch inqirozi, axborot xuruji, ishonchlilik, ishonchsizlik, ijtimoiy kapital, murakkablikni kamaytirish, ishonch mezonlari

**СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ КРИЗИСА МЕЖГРАЖДАНСКОГО
ДОВЕРИЯ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННЫХ АТАК И МЕХАНИЗМЫ ЕГО
ПРОЯВЛЕНИЯ**

Султонов Хасанбой Набижонович
исследователь Наманганского государственного университета

Аннотация: В статье сущность кризиса межгражданского доверия, возникающего в условиях информационных атак, рассматривается как предмет социально-философского анализа. Автор последовательно разграничивает понятия доверия, надёжности и доверчивости и обосновывает различие между недоверием и отсутствием доверия. В исследовании доказывается, что сущность кризиса состоит не в уменьшении объёма доверия, а в разрушении критериев его оказания. Выделяются и описываются пять механизмов проявления кризиса: генерализованное подозрение, смещение от институционального доверия к личному, уравнивание сторон, превентивное недоверие и уход из публичного обсуждения. Сопоставительно анализируются функциональная, культурная и рациональная трактовки доверия и показывается, что каждая из них объясняет свой уровень явления.

Ключевые слова: межгражданское доверие, кризис доверия, информационная атака, надёжность, недоверие, социальный капитал, редукция сложности, критерии доверия

THE SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ESSENCE OF THE CRISIS OF INTER-CIVIC TRUST UNDER CONDITIONS OF INFORMATION ATTACKS AND THE MECHANISMS OF ITS MANIFESTATION

Sultonov Khasanboy Nabijonovich

Researcher, Namangan State University

Annotation: *The article examines the essence of the crisis of inter-civic trust arising under conditions of information attacks as a subject of social and philosophical analysis. The author consistently distinguishes the concepts of trust, trustworthiness and credulity and substantiates the difference between distrust and the absence of trust. The study argues that the essence of the crisis lies not in a decrease in the quantity of trust but in the erosion of the criteria by which trust is extended. Five mechanisms by which the crisis manifests itself are identified and described: generalised suspicion, the shift from institutional to personal trust, the equalisation of parties, pre-emptive distrust, and withdrawal from public discussion. The functional, cultural and rational interpretations of trust are comparatively analysed, and it is shown that each explains a different level of the phenomenon.*

Keywords: *inter-civic trust, crisis of trust, information attack, trustworthiness, distrust, social capital, reduction of complexity, criteria of trust*

KIRISH

Ishonch jamiyat hayotining ko‘rinmas, biroq asosiy shartlaridan biridir. Uning mavjudligi odatda sezilmaydi: odamlar bir-biriga ishonib ish ko‘rganda, bu holat tabiiy deb qabul qilinadi. Ishonchning yo‘qligi esa darhol seziladi — har bir oddiy harakat tekshirish, kafolat va rasmiylashtirishni talab qila boshlaydi. Aynan shu assimetriya ishonchni falsafiy tahlil predmeti sifatida qiziqarli qiladi: u o‘zining yo‘qligi orqali ko‘proq ko‘rinadi. So‘nggi yillarda ishonch masalasi yangi jihat kasb etdi. Axborot muhitining o‘zgarishi, uyushtirilgan axborot xurujlarining keng tarqalishi va sun‘iy tarzda yaratilgan mazmunning ko‘payishi fuqarolar o‘rtasidagi ishonch munosabatlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bu ta‘sirning tabiatini aniqlash esa oddiy vazifa emas, zero ishonchning kamayishi haqidagi umumiy mulohazalar hodisaning mohiyatini ochmaydi. Mazkur maqolaning maqsadi axborot xurujlari sharoitida yuzaga keladigan fuqarolararo ishonch inqirozining mohiyatini aniqlash va uning namoyon bo‘lish mexanizmlarini tavsiflashdan iborat. Vazifalar quyidagicha belgilanadi: ishonch bilan bog‘liq asosiy tushunchalarni farqlash; inqirozning mohiyati haqidagi farazni asoslash; namoyon bo‘lish mexanizmlarini ajratish; ishonchning mavjud nazariy talqinlarini qiyoslash va ularning tahlildagi o‘rnini belgilash. Tadqiqotda axborot xuruji deganda maqsadli tarzda uyushtirilgan, muayyan natijaga erishishga qaratilgan axborot ta‘siri tushuniladi. Bu ta‘rifda hal qiluvchi belgi mazmunning haqiqatga mos kelmasligi emas, uyushtirilganlik va maqsadga yo‘naltirilganlikdir. Axborot xuruji to‘liq haqiqiy faktlardan ham tuzilishi mumkin: ularni tanlash, joylashtirish va takrorlash usuli kerakli ta‘sirni beradi. Aynan shu jihat masalani murakkablashtiradi, zero bunday ta‘sirni oddiy fakt tekshiruv bilan bartaraf etib bo‘lmaydi. Tadqiqotning asosiy farazi quyidagicha shakllantiriladi: ishonch inqirozining mohiyati ishonch miqdorining kamayishida emas, ishonch berish mezonlarining yemirilishidadir. Boshqacha aytganda, muammo odamlarning kamroq ishonishida emas, kimga va nimaga asoslanib ishonishni belgilay olmasligidadir. Bu faraz amaliy ahamiyatga ega, zero u inqirozni bartaraf etish yo‘lini ham o‘zgartiradi: vazifa ishonchni qaytarish emas, ishonch mezonlarini tiklash bo‘ladi. Masalaning falsafiy jiddiyligi shundaki, ishonch mezonlarining yemirilishi faqat ijtimoiy emas, bilishga oid oqibatlarga ham ega. Odamning bilimi

asosan o'zgalarning guvohligiga tayanadi: hech kim o'zi bilgan narsalarning ko'pchiligini mustaqil tekshirmagan. Agar guvohlikka ishonishning mezoni yo'qolsa, bilimning ijtimoiy asosi ham zaiflashadi. Shu sababli ishonch inqirozi faqat munosabatlar inqirozi emas, muayyan ma'noda bilish inqirozi hamdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ishonchning sotsiologik tahlili G.Zimmel asarlaridan boshlanadi. Zimmel ishonchni bilim va bilmaslik o'rtasidagi oraliq holat deb ta'riflaydi: to'liq biladigan odamga ishonch kerak emas, hech narsa bilmaydigan odam esa ishona olmaydi. Bu ta'rif ishonchning asosiy xususiyatini — uning noaniqlik sharoitidagi qaror ekanini aniq ifodalaydi va keyingi barcha tadqiqotlar uchun boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qilgan. N.Luman ishonchni tizimli nuqtai nazardan tahlil qilib, uni murakkablikni kamaytirish mexanizmi deb izohlaydi. Lumanning fikricha, zamonaviy jamiyatda har bir harakatning barcha oqibatlarini hisoblash imkonsiz; ishonch esa hisoblash o'rnini bosib, harakat qilish imkonini beradi. Luman ishonchsizlik ishonchning oddiy yo'qligi emasligini, u ham o'ziga xos murakkablikni kamaytirish strategiyasi ekanini ko'rsatadi — ishonchsiz odam ham qaror qabul qiladi, faqat boshqa asosda. Madaniy yondashuv R.Patnam va F.Fukuyama ishlarida ifodalangan. Patnam ishonchni ijtimoiy kapitalning asosiy tarkibiy qismi deb qarab, uning darajasi jamiyatning iqtisodiy va siyosiy samaradorligi bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Fukuyama esa ishonch darajasini madaniy an'ana bilan bog'lab, yuqori va past ishonchli jamiyatlarni farqlaydi. Bu yondashuvning kuchli tomoni ishonchning ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatishida, zaif tomoni esa o'zgarish mexanizmini yetarlicha izohlamasligidadir. Ratsional yondashuv R.Hardin tomonidan ishlab chiqilgan. Hardin ishonchni qamrab olingan manfaat orqali izohlaydi: men sizga ishonaman, chunki mening manfaatimni hisobga olish sizning o'z manfaatingizga mos keladi deb hisoblayman. Bu talqin ishonchni ratsional baholashga keltiradi va uni tekshiriladigan qiladi. Biroq u ishonchning hissiy va axloqiy jihatlarini qamrab olmasligi bilan tanqid qilingan. P.Shtompka ishonchning sotsiologik nazariyasida uni kelajakdagi harakatlarga nisbatan tikilgan garov deb ta'riflaydi va ishonchning madaniy, tuzilmaviy va shaxsiy asoslarini ajratadi. O.Onil esa ishonch masalasini amaliy falsafa nuqtai nazaridan ko'rib chiqib, muhim tuzatish kiritadi: maqsad ishonchni oshirish emas, ishonchni to'g'ri joylashtirishdir. Uning fikricha, har qanday ishonch yaxshi emas — asossiz ishonch ishonchsizlikdan kam zarar keltirmaydi. G.Mollering ishonchni aql, odat va refleksiya kesishmasida ko'rib, undagi sakrash jihatini ta'kidlaydi: hech qanday dalil ishonchni to'liq asoslab bera olmaydi, muayyan nuqtada qaror qabul qilinadi. P.Rozanvallonning nazorat demokratiyasi haqidagi tadqiqoti esa ishonchsizlikning institutsional shakllarini tahlil qilib, uyushtirilgan shubha siyosiy tizimning normal qismi bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. K.Xoulining ishonch haqidagi ishi tushunchaviy aniqlik berib, ishonch va ishonchlilik o'rtasidagi farqni tizimli bayon etadi. Ko'rib chiqilgan manbalarning umumlashtirilgan tahlili muhim bo'shliqni ko'rsatadi. Ishonchning tabiati, turlari va ijtimoiy vazifasi batafsil o'rganilgan, biroq ishonch inqirozining mohiyati — uning miqdoriy pasayish emas, sifat o'zgarishi ekani — alohida tadqiqot predmeti bo'lgan emas. Mavjud ishlarda inqiroz ko'pincha ishonch darajasining pasayishi sifatida o'lchanadi va bu o'lchov hodisaning ichki tuzilishini ochmaydi. Mazkur maqolada tahlil aynan shu yo'nalishda, ya'ni mohiyat darajasida olib boriladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot ijtimoiy-falsafiy tahlil doirasida bajarilgan bo'lib, unda tushunchaviy tahlil, qiyosiy-nazariy tahlil, mohiyat va hodisa kategoriyalariga asoslangan yondashuv hamda mexanizmlarni qayta tiklash usuli qo'llanilgan. Tushunchaviy tahlil ishonch sohasidagi

atamalarning aralashtirilishi natijasida yuzaga keladigan xatolarni bartaraf etish uchun zarur edi; bunda ishonch, ishonchlilik, ishonuvchanlik, ishonchsizlik va ishonchning yo‘qligi tushunchalari izchil farqlandi. Mohiyat va hodisa kategoriyalariga asoslangan yondashuv tahlilning tuzilishini belgiladi: avval inqirozning mohiyati, ya’ni uning ichki, bevosita ko‘rinmaydigan asosi aniqlandi, so‘ngra bu mohiyatning tashqi namoyon bo‘lish shakllari tavsiflandi. Qiyosiy-nazariy tahlil ishonchning funksional, madaniy va ratsional talqinlarini bir predmet bo‘yicha yonma-yon qo‘yish uchun ishlatildi. Tadqiqot nazariy xarakterga ega; mustaqil empirik o‘lchov o‘tkazilmagan va shu sababli ishonch darajasining miqdoriy o‘zgarishi haqida xulosa chiqarilmaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlilning birinchi natijasi tushunchaviy farqlashdan iborat. Ishonch boshqa tomonning kelajakdagi xatti-harakati haqidagi ijobiy kutishga asoslangan va zaiflikni qabul qilishni nazarda tutuvchi munosabat. Ishonchlilik bu kutishni oqlaydigan sifat, ya’ni tomonning o‘zida mavjud xususiyat. Ishonuvchanlik yetarli asossiz ishonch bildirish moyilligi. Bu uch tushunchaning aralashtirilishi jiddiy xatolarga olib keladi: masalan, ishonchni oshirish chaqirig‘i aslida ishonuvchanlikni rag‘batlantirishga aylanib qolishi mumkin. Ikkinchi natija ishonchsizlik va ishonchning yo‘qligini farqlash bilan bog‘liq. Ishonchsizlik — bu faol salbiy kutish: men sizning yomon niyatingiz borligini taxmin qilaman. Ishonchning yo‘qligi esa noaniqlik holati: men sizning qanday harakat qilishingizni bilmayman va baho bera olmayman. Bu ikki holat tashqi ko‘rinishdan o‘xshash bo‘lsa-da, mohiyatan farq qiladi. Axborot xurujlarining asosiy natijasi, tahlil ko‘rsatishicha, ishonchsizlikni kuchaytirish emas, aynan ikkinchi holatni, ya’ni baho berish imkoniyatining yo‘qolishini keltirib chiqarishdir. Uchinchi natija inqirozning mohiyatini aniqlashdan iborat. Agar inqiroz ishonch miqdorining kamayishi bo‘lganida, uni bartaraf etish uchun ishonchga loyiq xatti-harakatni ko‘rsatish yetarli bo‘lardi. Amalda esa bu ishlaymaydi: ishonchga loyiq xatti-harakat ham shubha bilan qabul qilinadi. Sabab shundaki, yemirilgan narsa ishonchning o‘zi emas, uni berish mezonidir. Odam kimga ishonishni bilmaydi, chunki ilgari ishonch asosi bo‘lgan belgilar — manbaning nufuzi, guvohlarning ko‘pligi, hujjatning mavjudligi — endi ishonchli belgi bo‘lmay qoldi. Mezonlarning yemirilishi uch yo‘l bilan kechadi. Birinchidan, belgini soxtalashtirish arzonlashdi: nufuzli manba ko‘rinishini yaratish, ko‘plab qo‘llab-quvvatlovchi ovoz hosil qilish yoki hujjatga o‘xshash material tayyorlash sezilarli resurs talab qilmaydi. Ikkinchidan, tekshirishning narxi oshdi: mavjud axborot hajmi har bir da‘voni mustaqil tekshirish imkoniyatidan ancha katta. Uchinchidan, tekshiruvchiga ishonish muammosi paydo bo‘ldi — tekshiruv natijasini qabul qilish uchun tekshiruvchiga ishonish kerak, bu esa masalani bir pog‘ona yuqoriga ko‘chiradi, lekin hal qilmaydi. Mezonlarning yemirilishi bilan bog‘liq yana bir muhim jihat — jarayonning assimetrikligi. Ishonch sekin quriladi: u takroriy ijobiy tajriba, bajarilgan va’dalar va tekshirilgan xabarlarining uzoq ketma-ketligini talab qiladi. Yemirilish esa tez kechadi: bitta aniqlangan aldov o‘nlab ijobiy tajribani bekor qilishi mumkin. Bu assimetriyaning sababi mantiqiy — ishonch kelajakka qaratilgan taxmin bo‘lib, uning rad etilishi uchun bitta qarshi misol yetarli, tasdiqlanishi uchun esa ko‘p sonli misol kerak. Aynan shu assimetriya axborot xurujlarining samaradorligini tushuntiradi. To‘rtinchi natija inqirozning namoyon bo‘lish mexanizmlarini ajratishdan iborat. Birinchi mexanizm umumlashgan shubha: muayyan manbaga nisbatan asosli shubha asta-sekin barcha manbalarga tarqaladi va tanlab shubhalanish o‘rnini umumiy shubha egallaydi. Ikkinchi mexanizm institutsional ishonchdan shaxsiy ishonchga siljish: odam rasmiy manbalarga emas, shaxsan tanish odamlarga ishona boshlaydi. Bu siljish tabiiy ko‘rinadi, biroq uning oqibati jiddiy shaxsiy tanishlar doirasi tor bo‘lgani uchun axborot maydoni ham torayadi. Uchinchi mexanizm tomonlarni tenglashtirish. Bu

mexanizm quyidagicha ishlaydi: har ikkala tomon ham noto‘g‘ri ma’lumot tarqatgani ko‘rsatilsa, kuzatuvchi ularni teng darajada ishonchsiz deb baholaydi va masalani o‘rganishdan voz kechadi. Bunday tenglashtirish ko‘pincha axborot xurujining bevosita maqsadi bo‘ladi, zero u tomonni oqlashdan ko‘ra osonroq: raqibni ishonarsiz qilish uchun o‘zini ishonarli qilish shart emas. To‘rtinchi mexanizm — oldindan ishonchsizlik: har qanday yangi ma’lumot avval maqsadli tayyorlangan deb taxmin qilinadi va faqat shundan keyin mazmuni ko‘rib chiqiladi. Beshinchi mexanizm — ommaviy muhokamadan chekinish. Uning kechishi quyidagicha: ishonch mezonlari yo‘qolgan muhitda bahsga kirishish samarasiz bo‘lib tuyuladi, zero har qanday dalilga qarshi uning ishonchliligini shubha ostiga oluvchi javob topiladi. Natijada mulohaza yuritishga moyil ishtirokchilar muhokamadan chiqadi va maydonda eng qat’iy pozitsiyalar qoladi. Bu mexanizm alohida xavfli, chunki u o‘z-o‘zini quvvatlaydi: muhokama sifatining pasayishi undan chekinishning yangi sababini beradi. Beshinchi natija nazariy talqinlarni baholash bilan bog‘liq. Luman taklif etgan funksional talqin inqirozning oqibatini yaxshi tushuntiradi: ishonch murakkablikni kamaytirmay qolsa, qaror qabul qilish og‘irlashadi va bu kundalik hayotda aniq seziladi. Madaniy talqin ishonchning barqaror asoslarini ko‘rsatadi va nega ayrim jamiyatlarda inqiroz sekinroq kechishini izohlaydi. Ratsional talqin esa tekshirish narxi va foyda nisbatini tahlil qilish imkonini beradi. Shunday qilib uch talqin raqib emas, hodisaning turli darajalarini izohlovchi vositalardir; inqirozning mohiyati esa ularning hech birida to‘liq ochilmaydi va alohida tahlilni talab qiladi. Tahlilning muhim chegarasini ham qayd etish lozim: inqiroz ishonchning butunlay yo‘qolishini anglatmaydi. Yaqin doiradagi ishonch ko‘p hollarda saqlanadi va ba’zan hatto mustahkamlanadi. Kundalik iqtisodiy munosabatlarda ishonch ishlashda davom etadi, zero usiz oddiy ayirboshlash ham imkonsiz bo‘lar edi. Inqiroz aynan umumiy, ya’ni notanish odamlarga va umumiy institutlarga nisbatan ishonch sohasiga tegadi; bu soha esa katta jamiyatdagi hamkorlikning asosi hisoblanadi va shu sababli uning zaiflashuvi alohida ahamiyatga ega.

MUHOKAMA

Bayon etilgan tahlilga nisbatan birinchi e’tiroz quyidagicha bo‘lishi mumkin: ishonchning pasayishi har doim ham salbiy hodisami? Onil va Rozanvallon ishlari bu savolga ehtiyotkor javob berishni talab qiladi. Tanqidiy munosabat, hokimiyat harakatlarini kuzatish va da’volarni tekshirish talabi — ularning barchasi sog‘lom jamiyat belgilaridir. Demak vazifa shubhani yo‘q qilish emas, uni tanlab qo‘llash qobiliyatini saqlashdir. Inqiroz esa aynan shu tanlab qo‘llash qobiliyati yo‘qolganda boshlanadi. Ikkinchi muhokama nuqtasi shaxsiy ishonchga siljish masalasiga tegishli. Bu siljish ko‘pincha ijobiy baholanadi: yaqin doiraga ishonch jamoaning mustahkamligini ko‘rsatadi. Tahlil esa murakkabroq manzara beradi. Yaqin doiraga ishonch zarur va foydali, biroq u keng jamiyat darajasidagi ishonchning o‘rnini bosa olmaydi. Faqat tanishlarga ishonadigan jamiyatda notanish odamlar bilan hamkorlik qiyinlashadi, bu esa ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatlarni cheklaydi. Shu ma’noda siljish inqirozning yechimi emas, uning ko‘rinishidir. Uchinchi masala amaliy xulosaga tegishli. Agar inqirozning mohiyati mezonlarning yemirilishi bo‘lsa, demak choralar ham mezonlarni tiklashga qaratilishi kerak.

XULOSA

Olib borilgan tahlil axborot xurujlari sharoitidagi ishonch inqirozining mohiyati ishonch miqdorining kamayishida emas, ishonch berish mezonlarining yemirilishida ekanini ko‘rsatdi. Bu xulosa tushunchaviy farqlash orqali asoslandi: ishonchsizlik, ya’ni faol salbiy kutish, ishonchning yo‘qligidan, ya’ni baho bera olmaslik holatidan farq qiladi va zamonaviy inqiroz ko‘proq ikkinchi holat bilan bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Simmel G. Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. – Leipzig: Duncker & Humblot, 1908. – 782 S.
2. Garfinkel H. Studies in Ethnomethodology. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1967. – 288 p.
3. Luhmann N. Vertrauen: Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität. – Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1968. – 105 S.
4. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Cambridge: Polity Press, 1990. – 186 p.
5. Putnam R.D. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. – Princeton: Princeton University Press, 1993. – 258 p.
6. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. – New York: Free Press, 1995. – 457 p.
7. Sztompka P. Trust: A Sociological Theory. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 214 p.
8. Hardin R. Trust and Trustworthiness. – New York: Russell Sage Foundation, 2002. – 234 p.
9. O'Neill O. A Question of Trust: The BBC Reith Lectures 2002. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 110 p.
10. Möllering G. Trust: Reason, Routine, Reflexivity. – Oxford: Elsevier, 2006. – 230 p.
11. Rosanvallon P. Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 336 p.
12. Hawley K. Trust: A Very Short Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 136 p.